егемен
Қазақстан

ПАЙҒАМБАРДЫҢ САХАБАСЫ

немесе уақытты жалғастырған арқау

Еуразия. Еуразия кеңістігі. Осы ұлан-байтақ аймақтың бірнеше мыңдаған жылдарға созылған байырғы тарихы бар. Бұл жөнінде бүгінде оның шетсіз де шексіз аймақтарында жүргізілетін археологиялық қазбалар сыр шертеді. Еліміздің тәуелсіздік алуының арқасында ғасырлар қойнауында бүркемеленіп жатқан өз тарихымызға барған сайын қаныға түсудеміз. Қазақстанның ойдағыдай әлеуметтік-экономикалық дамуына байланысты келер ұрпақ үшін өз халқымыздың өткенін білу мақсатында ғылыми-зерттеу және археологиялық жұмыстар жүргізу мүмкіндігі пайда болды. Бұрын халықтың тарихы тасада қалып келді. Әлемдік мұрағатқа қол жетпеді. Бүгінде Мемлекет басшысының бастамашылығы бойынша "Мәдени мұра" бағдарламасы жұмыс істей бастады.

Біз әлі қыпшақ ерекшелігімен байырғы түркі тілінде жазылған еңбектерді толық зерделеп болған жоқпыз. Біз өз тарихымызды, түркі тайпаларының тілі мен мәдениетін, сондай-ақ осыдан 800-1000 жыл бұрын өмір сүрген және кейіннен қазақ халқының құрамына кірген пайғамбардың шәкірттері мен ісін жалғастырушылардың қызметін әлі аз білеміз. Соңғы пайғамбар өмір сүрген кезінде өз хадистерінде білімге ұмтылу әр адамның (мұсылман ер адам мен мұсылман әйелдің) міндеті және өмірі деген — бұл өзіңе бағындыра білу керек болатын уақыт екенін атап өткен-ді.

Еуразия аумағында біздің ата-бабаларымыз ақ найзаның ұшымен, арғымақтың күшімен үш мәрте ұлы империяны орнатты. Осыдан 2210 жыл бұрын алғашқы дала империясы Моде шануймен құрылған болатын, ол 350 жыл өмір сүрді. Моде өзі ұйымдастырған империяға 35 жыл билік етті. Бұл қытай жасағын оның әміршісімен қоршауға алған түркінің алғашқы билеуші-қолбасшысы болды. Оның жер мемлекеттің негізі болып табылады деген қанатты сөздері күні бүгінге дейін жетті. Оған қытайлықтар соған дейін жаулап алған жерлерін қайтарып қана қойған жоқ, сонымен бірге оларға алым-салық салып тұрды.

Жеті ғасыр өткен соң Аттила жетекшілік еткен ұлы империя дүниеге келді. Оның қолбасшылық дарынын күллі әлем біледі. Кейін тағы да бес ғасыр өткен соң құдыретті Тұран империясы дүниеге келді. Көшпелілердің өз тарихы болды. Ол "Дала сауаты" немесе "Даланың ауызша тарихнамасы" деп аталды. Тарихшы Зардыхан Қиянатұлы айғақтап отырғанындай, қазақтар өз руларының шежіресін байырғы заманнан күні бүгінге дейін жинастырып, құрметпен таратып келе жатқан бірден-бір халық болып табылады. Әрбір жүздің, рудың өз шежіресі бар. Қазақтардың ертедегі тарихы туралы қытай, парсы, араб және моңғол тіліндегі бастау көздерден білуге болады. Моңғол кеңістіктерінде өмір сүрген түркілердің ежелгі тарихы ғұндардан басталады. Моңғол үстіртінде тірлік еткен моңғолдар күні бүгінге моңғолдар деп аталады. Орыс тілді тарихшылар әлі күнге осылай деп есептейді. Ал моңғол ғалымдары түркілердің ата-бабалары ғұндар болған деп санайды. Біздің орыс тілді оқымыстылар жаңсақтықпен ғұндарды моңғолдар деп есептейді. Өйткені бұл мәліметтер орыс тарихшыларынан келген. Байырғы түркілердің, қазақтардың ата-бабаларының тарихын жиырма ғасыр бойы қытайлықтар үздіксіз зерделеп, жазып келеді. Бұл тарих сақтар, үйсіндер мен қаңлылар заманынан басталады. Бүгінде біздің тарихымыз туралы шынайы жазған тарихшылар бізді қанағаттандыра алады. Олардың арасынан А.Н. Левшинді, Л.Н. Гумилевті, В.П. Юдинді, К.А. Пищулинді, қытай тарихшысы Су Бихайды атап өтуге болады. Біздің ғалымдарға қарағанда олар қазақ мемлекеттігінің пайда болуы туралы неғұрлым батыл болжамдар айтты. Өзіміздің кейбір оқымыстыларымыз қазақ мемлекеттігінің құрылуын 1465-1466 жылдармен байланыстырады. Ал қытайлық ғалымдар біздің түп-тамырымызды сақ заманынан іздестіру керек екенін айтады. Моңғолдар XII ғасырдың өзінде-ақ бізді "қайсақтар" деп атаған және қазір де осылай ойлайды. Жоғарыда атап өтілгеніндей, демек, бұл ретте әлі көп жайларды зерделеп, зерттеуге тура келеді.

Енді біздің өміріміздің рухани қыры туралы. Бағзы заманнан бері Қазақстан мен Орталық Азия аумағында әртүрлі діндер бірде бой көтеріп, енді бірде жойылып отырды. Пұтқа табынушылықпен қатар буддизм, христиандық, несториандық қатар өмір сүрді. Тәңірлік — бұл түркілердің дәстүрлі діні. VIII ғасырдың екінші жартысында, IX ғасырдың басында Арабия түбегінен ислам келіп жетті. Содан бері Қазақстан мен Орта Азияның кең-байтақ аумақтарында үлкен де шағын мемлекеттер біресе пайда болса, бірде күйреп отырды.

Исламның өмірі бәрінен ұзақ болды. Бұл діннің бізге қалай келгенін әлі көп зерделеуге, ал содан кейін замандастарымызға шынайылықпен жеткізуге тура келеді. Және оның ата-бабаларымыз өміріне қандай із тастағанын тағы да бажайлап ұғыну керек. Осы орайда айдай айқын бір нәрсе: бұл оның өміршеңдігі, яғни Басты Кітап — Құранда адамдарды татулыққа, бірлікке, бір-бірін құрметтеуге, жақынына көмек көрсетуге шақыратын уағыздар айтылады. Елбасымыз да кезінде біз мұсылман мемлекеті болып табыламыз, исламды уағыздаймыз, біз үшін қасиетті Кітап — Құран деп айтқан болатын.

Мұхаммед пайғамбар Еуразия аумағында өзі болмаса да, күні осы уақытқа дейін осы тамаша жер туралы оның айтқандарының сақталып отырғаны тарихи деректерден көрінеді. Исфиджаб (бүгінгі Оңтүстік Қазақстан облысындағы Сайрам ауылы) шаһары туралы ол адамдарға бақыт, игілік пен табыс әкелетін тамаша қала ретінде айтады. Және мұнда еңбексүйгіш, тамаша адамдар тұратынын тілге тиек етеді. Пайғамбар осы қаладан тәуліктің қараңғы уақытының өзінде әлдебір жарық сәулелердің шашырайтынын айтады. Бұл пайғамбар көзі тірісінде еске алған Еуразия аумағындағы бірден-бір шаһар. Өзіне жақын адамдардан Самарқанд қаласында (Өзбекстан) оның жиені мәңгілікке тыныстап жатыр. Еуразия аумағына исламды оның шәкірттерінің шәкірттері, оның серіктері мен ниеттестерінің ұрпақтары әкелді. Пайғамбардың ең жақын мұраттасының, кейіннен оның ісін жалғастырушылардың бірі ақиқатшыл Әбу Бәкір болды. Әбу Бәкірдің, Омардың, Оспан мен Әлидің ұрпақтары исламды Еуразия кеңістігіне алып келді.

Осы мақаламызда біз азды-көпті болсын Әбу Бәкірге және оның ұрпақтарына тоқталып өтпекпіз. Мұсылмандар арасында Әбу Бәкір ислам дінінің атасы саналады. Пайғамбар: "Әбу Бәкірдің жаны нені қаласа, Жаратушы иеміз де соны қалайды" деп атап өткен. Ана тілін білу хақында Әбу Бәкір: "Егер адамның "тілі бұзылса", онда оның маңындағы адамдардың жаны ауырады, егер жүрегі "бұзылса", аруақтар риза емес", деп айтқан екен. Ол сондай-ақ жер бетінен өзге әлемге үлкен күнәларымен кеткен адамның мұхитта қайықсыз қалған жанмен бірдей екенін атап өткен.

Әбу Бәкір (Ибн Әбу Кухафа) көзі тірісінде-ақ Алланың елшісі болған Мұхаммед пайғамбардың ісін ілгері жалғастырған еді. Ол пайғамбардың алғашқы әйелінің (Хадишаның) туысы болды. Танысқаннан кейін Хадишаның арқасында олар тату достарға айналады. Әбу Бәкір исламды мойындайды және оны Біләлдан (эфиоп) кейін бесінші болып қабылдайды. Біләл пайғамбардың көзі тірісіндегі бірінші муэдзині болды. Ол өзінің жағымды даусымен адамдарды намазға шақырды. Пайғамбардан кейін ислам дінін Хадиша, ізінше әкесінің (Абдолланың) інісі Әбутәліп қабылдады. Үшінші болып исламды Әбутәліптің ұлы Әли мойындады.

Өмірінің соңғы жылдары пайғамбарды ауру меңдеп алды. Бақилыққа аттанар алдында, сәл жеңілдеген кезде, ол мешітке барды. Сол кезде ол қалыптасқан дәстүрді бұзып, Әбу Бәкірді алға оздырып, өзі намаз оқу үшін оның артынан тұрды. Бұл оның адамдар арасына соңғы шығуы еді.

Мұхаммедтің өлімі оның айнымас серігі Әбу Бәкірге өшпес із тастап кетті. Ол бойын меңдеген қалың қайғыны жасыра алмады, өйткені өмірінің соңғы сәттерінде оларды қоршап алған діндарлардың алдында Алла елшісінің өзіне бағыштап: "Егер мен өзімнің ой-санамнан сүйікті адамымды таңдайтын болсам, таңдау Әбу Бәкірге түскен болар еді", деп айтқан сөздерін есте сақтаған-тын. Міне, осылайша көзі тірісінде-ақ Алланың елшісі Әбу Бәкірді өз ісін жалғастырушы етіп таңдап алды. Пайғамбардың өлімі туралы бірінші болып Әбу Бәкір: "Бәріміз де бір Алланың құлымыз және Оған қайтып ораламыз... Алланың елшісі қайтыс болды", деп, халыққа хабарлады.

Әбу Бәкірдің пайғамбардан кейінгі адамдардың арасындағы нағыз білімділерінің бірі болғаны хақында Омар халиф былай дейді: "Әбу Бәкір халыққа пайғамбардың өлімі туралы естірткенде, ол Құраннан, неге екені белгісіз, мен ұмыт қалдырған және күні бүгінге дейін ерекше мән бермеген аятты оқыды". Сондай-ақ мұндай аяттың болғаны туралы басқа діндарлар да, соның ішінде пайғамбардың шәкірттері де күмән келтірген жоқ.

Осы орайда пайғамбардың шәкірттері арасында: "Пайғамбарды қайда жерлейміз?" деген сұрақ және дау туындады. Біреулер Меккені, енді біреулері Құдысты ұсынды. Тағы да Әбу Бәкірдің: "Пайғамбарлардың ақтық демі қайда таусылса, сол жерде жерленеді", деген пікірі салмақты да басым түсті. Мұхаммед пайғамбар Айша өмір сүрген бөлмеде жерленді.

Ислам мың жарым жыл дерлік өмір сүріп келеді. Осы уақытта ол алуан түрлі халықтар мен мемлекеттердің өмірінде терең із тастап кетті. Ислам тарихы жалпы әлемдік, мұсылмандық және түркі өркениетінде маңызды орын алып отыр. Мұхаммед пайғамбардың ісін жалғастырушылар, оның серіктері мен ниеттестері туралы өте көп жазылды. Пайғамбардың шәкірттері сахабалар, ал сахабалардың шәкірттері — табиғиндер деп аталды. Олар исламның таралу аумағын қалай кеңейтсе, ислам туралы ілімді де солай тереңдетті. Пайғамбардың ісін ұлы жалғастырушылар алдымен Әбу Бәкір, содан кейін Омар, Оспан және Әли болып табылады. Олардың кезінде мемлекетті басқару халифат, ал билеушілер — халифтер деп аталды.

Әбу Бәкірдің бес ұлы болды: Абдулла, Абдурахман, Махмуд, Шайхы және Жамал. Әбу Бәкірдің және одан кейінгі халифтердің ұрпақтары Мұхаммед пайғамбардың ісін жалғастырушылар бола отырып, ислам жеткен жаңа аумақтарға қоныстанып отырды. Олар діни уағыздаушылар болды. Өз уақытында исламды қабылдаған және күні бүгінге дейін осы дінді ұстанатын барлық халықтардың жоғарыда аталған халифтердің ұрпақтарына құрметпен қарауға байланысты ырымы мен дәстүрі бар. Осы жайлы "Ата тәрбиесі" (Түркістан, 1998 ж.) атты кітабында халықаралық Қазақ-Түрік университетінің оқытушысы Марқабай Керімбекұлы жақсы әңгімелейді.

Ғасырлар бойы жинақталған білімнің, әкеден балаға беріліп отырған тәжірибенің және олардың өздерінің жергілікті халық арасындағы заңды құрметі мен абырой-беделінің нәтижесінде олардың кейбіреулері билеушілерге және атақты дінбасыларына айналды. Әбу Бәкірдің ұрпақтарының бірі — Баба Түкті Шашты Әзиз (VIII-IX ғасырлар). Ол Меккенің басқарушысы, өз заманының қадірлі діни қайраткері болды. Қазір Оңтүстік Қазақстан облысының Құмкент ауылында мәңгілікке тыныстап жатыр. Осы Құмкентте туған құдыретті билеуші Едіге де Баба Түкті Шашты Әзиздің ұрпағы болып табылады. Өзімізге белгілі Әмір Темір өлгеннен кейін ол билеп тұрған кезде Алтын Орда бұрынғыдан бетер қуатты империяға айналды. Мөңке би — Едігенің ұрпағы. Сондай-ақ әйгілі қазақ батырлары Есет пен Бекет те Едігенің тұқымы болып табылады. Едіге мен Мөңке би туралы профессор Мұхтар Құл-Мұхаммед елеулі зерттеу жұмысын жүргізді. Өмірлік бастауы Әбу Бәкірге барып тірелетін атақты орыс князьдары Юсуповтар да Едігенің ұрпақтары еді. Сондай-ақ Алтын Орда хандарының бірі Мамай да Едігенің ұрпағы болып табылады (Ресейдегі Мамай қорғаны оның құрметіне аталған). Мамайдың шөбересі Орыс тарихында Ұлы княгиня болды және ол Иван Грозныйдың анасы-тын.

Бүгінде Самарқанд қаласында дамылдап жатқан ұлы ислам құқықтанушысы, ғалым әрі ойшыл Әбу Лайс (X-XI ғасырлар) Әбу Бәкірдің ұрпағы болып табылады. Әбу Лайс әулеті бірнеше ғасырлар бойы Қазақстан мен Орта Азия аумағында жоғары лауазымдар мен діни басшылықты атқарып тұрды. Олардың қамқорлығымен оқу мекемелері — медресе жұмыс істесе, бұлардың жанында мешіттер бой көтерді. Әлішер Науаи, Әбдурахман Жәми және басқа да көрнекті ойшылдар Әбу Лайстан білім алды, оның шәкірттері болды, кейін Шығыстың ұлы ақындарына айналды. Бүкіл әлемге танымал астроном әрі ғалым Ұлықбек те Әбу Лайстың шәкірті болып саналады.

Әбу Лайстың ұлы Жақып ата (Қылауыз ата) Фарғана мемлекетінің батыс қағанатының билеушісі еді. Бүгінде Қызылорда облысының Жаңақорған ауданында Қорасан ата кесенесінен бес шақырымдай жерде дамылдап жатыр. Құранның сүресі жазылып Жақып атаның басына қойылған құлпытас Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесінде тұр. Осы Басты Кітаптың сүресі жазылған, бүгінде Петропавл қаласының мұражайында тұрған дулығаның Жақып ұрпақтарына тиесілі болуы ықтимал деген жорамал бар. Онда былай деп жазылған: "Мұхаммед пайғамбар сенімен бірге... Ахмед Жақып ұлы ...". Қойшығара Салғараұлының "Хандар тізімі" кітабында Жақып ата жоғарыда аталған мемлекеттің билеушісі ретінде көрсетілген.

Шәмші Бұзрық та Әбу Бәкірдің (Әбу Лайстың) ұрпағы. Ол өте ірі ғалым, өз заманының танымал ақыны, қасиетті адамы болды. Оның бастауымен моңғол шапқыншылығынан күйреген Сырдария маңының қасиетті орындары қалпына келтірілген болатын. Атақты дін ілімін жалғастырушы Шәмшінің арқасында Қорасан атаның, Жақып атаның, Қылышты атаның, Төлек атаның, Бұлқас атаның және басқа да қазақ жерінің бетке ұстар қасиетті адамдарының сүйегі қайда жатқанын бүгінгі ұрпақ біледі.

Аса көп емес, әйткенмен өздерін Әбу Бәкірдің ұрпағы санайтын қандастарымыз бүгінде бар. Пайғамбар: "Өз шыққан тегіңді білу қажет. Бұл туысқандармен қатынас жасау үшін қажет" деп айтқан болатын. Адамдардың өз шыққан тегін білу, өз тарихын білу қажеттігі туралы біз Мемлекет басшысының аузынан да талай мәрте естідік. Бәрі де салыстыруда танылады. Өз халқының өткенін білмей тұрып, қазіргіні бағалау және оның үстіне болашақты түсіну мүмкін емес. Өз шыққан тегіңді, өз ата-бабаларыңды білу және оны зерделеу келер ұрпақтың дамуы үшін қажет. Ол сондай-ақ ұлттық дәстүрлерді жалғастырушы, байланыстырушы буын, алтын арқау болып табылады, қазақ халқының ұлт ретінде сақталуына, нығаюы мен бірігуіне бастайды деп жазады Төлеген Рүстемұлы "Әбу Бәкір Сыддықтан тараған Қылауыз ата ұрпақтарының толықтырылған шежіресі" (Ташкент, 2004 ж.) атты кітабында.

Насыр ибн Мұхаммед ибн Ахмед ибн Ибраһим (930-1003 ж.ж.) Әбу Лайс әулетінің ең үлкені болып есептеледі. Ол көптеген елдерде, соның ішінде Египетте басып шығарылған жиырмадан аса кітаптардың авторы. Оның еңбектерін негізінен ислам дінін ұстанатын көптеген мемлекеттердің кітапханаларынан, мұражайлары мен ғылыми орталықтарынан табуға болады. Бұл оқымыстының шығармаларынан алынған дәйексөздер өзінің мазмұны мен нақыл сөз түрі бойынша ақиқат жолындағы бірегей дүниелер болып келеді, Египет, Иран, Ирак, Ауғанстан, Сауд Арабиясы, Сирия, Ливан, Алжир, Марокко, Түркия сияқты және т.б. елдердің университеттерінде оқу құралы ретінде пайдаланылады. Ол сондай-ақ ТМД аумағындағы Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғыстан, Түркіменстан, Татарстан, Башқортостан секілді және Кавказдағы мұсылман әлеміне жақсы танымал. Оның кітаптарында қоғамның өзара қатынастарының құқықтық қырларымен қатар адамның қоғамдық орындарда және айналасындағылармен жеке қатынастарда өзін ұстау тәртібі ашылады. Бұл ғұламаның білімді лайықты, танылған, тексерілген адамдардан алу керек деген сөздері күні бүгінге дейін өзектілігін жойған жоқ.

Бұдан көптеген ғасырлар бұрын осы адам, яғни Насыр ибн Мұхаммед ибн Ахмед ибн Ибраһим Әбу Лайс өз еңбектерінде алкогольдің адамға зияндылығы туралы ескертетін тоғыз негізгі тармақты айқындады. Оның сондай-ақ адамның ойланбастан теріс қылықтар жасап, ерте ме немесе кеш пе, әйтеуір, бұл қылығы туралы түбі бір өкінетіні жөнінде нақыл сөзі бар. Ол сонымен бірге адамдардың назарын пендені қазаға немесе апатқа ұшырататын нәрселермен шектен тыс әуестенуден сақтандырады, бұлар әйелдер, аңшылық, құмар ойындар және арақ екенін еске салады. Оның еңбектерінде шамадан артық тамақтанудың зияндылығы туралы да түсінік беріледі. Адаммен қалай сәлемдесу керектігі, пенденің түбіне жетпей қоймайтын менменшілдігі туралы айтылады. Өйткені мұндай адамның соңынан қоғамда бір ғана пікір еріп жүреді ғой. Өзінің нақты бағасын адам лауазымы мен артықшылықтарынан айрылғанда ғана біледі. Қоғамдағы өзінің алатын үлкен немесе кіші мәртебесіне қарамастан алғашқы болып сәлемдескен адамға Жаратушы иеміз үлкен игіліктерді сыйға тартады деп жазады ғұлама адамзаттың көп ғасырлық тәжірибесіне сүйене отырып.

Насыр ибн Мұхаммед ибн Ахмед ибн Ибраһим Әбу Лайс адамдарды үш топқа бөледі: біріншілері — бұл сенің басшыларың, егер сен оған әлдебір жақсылық жасасаң, ол саған ризашылығын білдіреді. Егер сен оған әлдебір жамандық жасасаң, ол саған кешірім жасамайды. Екіншілері — бұл жаман көршілер, сенен көмек немесе қолдау алса да, бәрібір саған енжар, әлдебір жамандық жасасаң, одан бетер риза емес. Үшіншілері — бұл нашар әйелдер, оларды көргенде көз тойғандай болмайды, ал олардан кеткенде бәрібір көңілің құлазып қала береді.

Оның жазғандарын Мауреннахрдың билеушісі Әмір Темір жауапкершілікпен әрі тереңдей бойлап оқыған. Ол өзінің жеңісті жорықтарына әр аттанар алдында ең алдымен Әбу Бәкір Әбу Лайстың ұрпақтарына жүгініп, батасын алатын болған, бұл оның діни өкілдерге құрметпен және сенімділікпен қарағанын айғақтайды. Әмірші 12 тезистен тұратын өзінің ғибратты сөздерінің 7-ші тармағында Темір әкеден балаға ауатын беделді де бай өткені бар адамдарға, ғалымдар мен ойшылдарға, ақындар мен шешендерге, тарихшылар мен өнер қайраткерлеріне қашанда айрықша құрметпен қарағанын айтады. Оның достары жасаған қылықтары бойынша ғана батыл адамдар емес, сонымен бірге өзі үшін мейлі жағымсыз болса да, мемлекеттегі жаңалықтарды шынайылықпен жеткізетін адамдар болған.

Әмір Темірдің есебінде отыздан аса жорықтары болды және олардың бірде-біреуінде ол жеңілуді білген жоқ. Ол Ауғанстанды, Пәкстанды, Үндістанды, Иранды, Түркияны, Кавказды тізе бүктірді және Русьті жаулап алған Тоқтамыс ханды талқандады. Ұлы қолбасшы Қытайға жорық жасаймын деп бара жатып, қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының аумағындағы Шәуілдір ауданының орталығынан алыс емес жерде қайтыс болды. Күні бүгінге дейін оның өлімі жұмбақ күйінде қалып отыр.

Кейбір тарихи мәліметтер бойынша Қазақстан мен Орталық Азиядағы мұсылмандық философиялық ойдың аса ірі өкілі саналатын Қожа Ахмет Ясауи де пайғамбардың серігі Әбу Бәкірдің ұрпағы болып табылады. Ахмет Ясауи көшпенділерді ислам діни оқуының негіздерімен таныстыру жөніндегі қызметті кеңінен өрістетті. Ол араб тілін жақсы білді. Оның көзі тірісіндегі еңбектері осының айғағы. Ол сондай-ақ өз бойына тек исламның қағидаттарын ғана емес, сонымен бірге түркілердің пұтқа табынушылығын жинақтаған айрықша ағым суфийлік тарикат (туысқандық, орден) — ясауидың негізін қалаушы.

Ол Исфиджаб қаласында қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының Сайрам ауылында дүниеге келген. Ахмет Ясауи Қазақстанның Сырдария маңында исламды алғашқы таратушылардың бірі Арыстан баптың шәкірті болып табылады. Атақты Әмір Темірдің бұл ғұламаға деген құрметі ерекше болғаны тарихтан аян. Оның нақты дәлелі — Түркістандағы тұрғызылған атақты мемориалдық кешен.

Сайрам қасиетті қала саналады. Халықтардың аңызы бойынша Исфиджаб қаласының негізін қалаушы Ыдырыс пайғамбар екен. Сайрамда Қызыр пайғамбардың анасы мәңгілік ұйқыда жатыр. Сайрамнан онша қашық емес, 5 шақырым жерде Жуса пайғамбар тыныстап жатыр. Исламның Орта Азия мен Қазақстанға таралуы нақ осы Исфиджабтан басталады. 766 жылы Ысқақ баптың, Абдул Жәлел баптың және Әбду Рахим баптың бастауымен бұл қалаға ерікті көмекшілердің жүз мыңдық қолы келіп кірді. Мұсылмандықтың Таразға, Созаққа, Баласағұнға, Фарабқа, Сауранға және Орта Азияның басқа да қалаларына таралуы осыдан басталды. Исламға дейін Исфиджабта және оның төңірегінде христиандық белең алып тұрған еді. Байырғы Сайрам — есімі "Авеста" зороастризмінің қасиетті кітабында айтылып, VII ғасырдан күні бүгінге жеткен Қазақстан аумағындағы бірден-бір қала.

Сыртқы жаулармен күрестің ауыр жылдарында қазақ халқы және оның даңқты ұлдары — үш жүздің билері Төле, Қазыбек, Әйтеке Сайрамдағы Мәртөбе қорғанына өз жұртының өмірлік маңызды мәселелерін шешу үшін жиналады екен. Абылай ханның қосыны (Ханқорған) да Сайрамнан алыс емес. Осы жерден ол жоңғарларға қарсы өз әскерлерінің жауынгерлік іс-қимылына басшылық жасапты.

Діндер және олардың қайраткерлері өз елдерінің дамуында аз рөл атқармайды. Ең бастысы — діни факторды саясаттандыруға жол бермеу. Бұл туралы Елбасымыз талай мәрте айтты. Сол арқылы біз рухани келісімге келуге тиіс болатын төзімділіктің (тіфә, тіфә бұл бізде — қазақстандықтарда ерекше) мәні өте өзекті. Бұл күндері Қазақстанда 3000-нан аса діни бірлестіктер жұмыс істейді. Қазіргі уақытта әлем елдерінің халықтары биліктің де, конфессиялардың да шынайы достығы мен ынтымақтастығын қажет етеді. Мысалы, "Ақ орда" қозғалысының мүшелері қоғамның жағымсыз құбылыстарын дін арқылы еңсеруге болатынына сенімді.

Халықтардың қай уақытта да өздерін бақыт пен игілікке бастаған, қиын уақытта төзімділікке шақырған, өз елі мен мемлекетінің мүдделерін қорғай білген билеушілерді немесе діни басшыларды қолдағаны тарихтан белгілі. Осындай билеушілер мен діни басшылардың аты жұрттың есінде ғасырлар бойы сақталып қалған. Бұған келтіретін мысалдар көп. Немесе әдеттегіден оқшау сұлтан Бейбарыс туралы мысал. Мысырға беттеген қазақ туристері Тутанхамонға қарағанда сұлтан Бейбарысты көбірек еске алады. Не пирамидалар, не перғауындардың мумиялары, не көне храмдар болсын қазақтарды нақ біздің бабамыздың ескі архитектуралық кешеніндей (1269 жылы салынған мешіт) қызықтыра алмайды. Өйткені татар-моңғол шапқыншылығынан бастап крест жорықтарына дейінгі байырғы тарих онда үш тілде — араб, ағылшын және қыпшақ тілдерінде жазылған. Арабтар Бейбарысты мамлюк кезеңіндегі Египеттің ең нағыз ұлы билеушілерінің бірі санайды.

Уақыт аяуды білмейді. Ол өз кезегімен сынаптай сырғи береді: жыл артынан жыл, ғасырдан соң ғасыр өтеді. Тағы да қайталаймын. Бәрі де салыстыруда байқалады. Қане, байқап көрелікші, 1992-ден бастап 2000 жылдар аралығында біз қазақстандықтар қалай өмір сүрдік. Бұл тұтастай ел және біздің әрқайсымыз үшін аса ауыр жылдар болды. "Қарманып" шықтық бұдан да. Оның үстіне алдыңғы қатардан көріндік. Біздің тәжірибемізді алуға тек таяудағы емес, сонымен бірге алыс шет елдерден де келеді. Ал көрші елдегі "түрлі-түсті төңкерістер" неге алып келді... Билік өзгерді. Меншіктің ауысуы жүріп жатыр. Бірақ қарапайым халық қалай болса, солай өз мүдделерімен қалды. Кейбір деректерге қарағанда ол мемлекеттердегі ел "түрлі-түсті төңкерістерге" дейінгі деңгейден де жаман өмір сүре бастады. Және бір қызығы сол, "түрлі-түсті төңкерістер" болып өткен елдердің басшылары да тәжірибе алу үшін біздің елге ат басын бұрып отыр. Бұрынғы КСРО республикаларының көпшілігі әлі күнге дейін Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін өздері күмп берген "ми-батпақтан" шыға алмай отыр.

Бүгін, XXI ғасырдың басында қазақстандықтар мен қазақ жері өз дамуында жаңа кезеңді бастан өткеруде. Әлемдік қауымдастық, таяу және алыс шет елдер біздің табыстарымызды, біздің дұрыс жолды таңдағанымыз туралы сөздерін растағандай, мойындап отыр. Нәтижелер өздері үшін тіл қатып тұрғандай. Бұл Қазақстанды әлемнің ең дамыған елдерінің қатарына қосатын бірден-бір дұрыс жол.

Осының айқын айғағы ретінде ресейлік белгілі тележүргізуші Марианна Максимовскаяның (REN TV) қазақстандық газеттердің біріне берген сұхбатындағы мына бір сөздері еріксіз еске түседі. Ол Қырғызстанда болғанда Бішкектің тұрғындары оған: "...көршілес Қазақстанда бәрі бар, байлық та сонда, қамсыздандырылған тірлік те, жұмыс та сонда!" деп айтыпты.

Халықтың есінде көптеген ғасырлар бойы сақталып қалған санаулы билеушілер мен діни қайраткерлер туралы (бұрынғы уақытта олар бір ғана тұлғада болып келді) айтып беру. Олар өздерінің жетекшілік және көшбасшылық қасиеттерімен адамдарды және өздеріне дейінгі бұрынғы жүйеден ерекшеленетін тұтастай бір мемлекетті басқаруда ерекше, жаңа леп алып келуімен ерекшеленеді.

Мақаланың мақсаты — оқырманға бұған дейін белгілі болған адамдар арасындағы бастауын жер бетіндегі бірнеше дәуірлердің өмірлік салт-дәстүрлері мен өркениетінен алатын, өзара қарым-қатынастарға бүгінгі жалпы адами құндылықтарға көзқарастар тұрғысынан қарауға мүмкіндік беретін ғылыми-танымдық, тарихи-социологиялық және психологиялық-талдамалық бағыт беруге ұмтылыс таныту.

Бақыт ТӨЛЕГЕНҰЛЫ,
Қазақстан Журналистер одағының мүшесі.